

სერგო ვარდოსანიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
თეოლოგიის დოქტორი
პროფესორი
თბილისის სასულიერო აკადემია და სემინარია

ქართული და უცხოური წყაროები ქეთევან დედოფლის წამების შესახებ

XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული სამეფო-სამთავროები უდიდესი განსაცდელების წინაშე დადგა. ირან-ოსმალეთის განუწყვეტელი შემოსევები, შიდაფეოდალური ანარქია, ტყვეთა სყიდვა, ლაღატი ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა, მაგრამ ამავე პერიოდმა ჩვენი ერის წიაღიდან ერთეული თავდადებული მამულიშვილებიც გამოაჩინა, რომელთა სარწმუნოებისა და ქვეყნის ინტერესებისათვის თავგანწირვამ გადაარჩინა თავისუფლების იდეა და ეროვნული ფასეულობები. შაჰ აბას I-ის ლაშქრობები აღმოსავლეთ საქართველოში მიზნად ისახავდა ქვეყნის დამონებასა და გაათათრებას. ამ გზაზე ირანის მბრძანებლისათვის მთავრ დაბრკოლებად კახეთის დედოფალი ქეთევანი და მისი ვაჟი თეიმურაზ I იყო. შაჰ აბასმა არ შეიმჩნია გამაჰმადიანებულ კონსტანტინეს მკვლელობა, თვალის ასახვევად კახელებს ახალგაზრდა თეიმურაზ I დაუმტკიცა მეფედ, მაგრამ სულ მალე იგი შეეცადა თეიმურაზის დატყვევებას და ახალგაზრდა მეფე თავისთან იხმო. როგორც სომეხი ისტორიკოსი არაქელ დავრიჟეცი მოგვითხრობს: „შაჰმა თეიმურაზთან გაგზავნა ვიღაც კაცი და მოსთხოვა მძევალი და თეიმურაზმა გაუგზავნა ერთ-ერთი თვისი ძე, მეორედაც მოითხოვა მძევალი და თეიმურაზმა გაუგზავნა თავისი დედა და მეორე ვაჟი, ორივე ვაჟი დაასაჭურისა, რათა მათგან არ დაბადებულიყვნენ ძენი და მათი სამეფოს მემკვიდრენი არ გამხდარიყვნენ. თეიმურაზის დედა სპარსეთის შუაგულში, შირაზში გაგზავნა იმამყული ხანთან და იქ ჰყავდათ საპყრობილეში... რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი ეწამა ქრისტე ღმერთისათვის და ტანჯვით აღესრულა ქრისტეს რჯულისათვის“ (დავრიჟეცი 1974, 41).

არაქელა დავრიჟეცი ცდილობს იმამ ყული ხანის გამართლებას, რომელიც ცდილობდა, დედოფალი დაეყოლიებინა გამაჰმადიანებაზე:

„ენით მაინც თქვი თანხმობა და შენი რჯული გულში დაიმარხე, ხალხის თვალში თავი ისე დაიჭირე, თითქოს ირწმუნე მაჰმადის სარწმუნოება, ფარულად კი ემსახურე შენს რჯულს, რომ ჩვენც ვიხსნათ თავი ცოდვებისაგან, რომელიც შენგან მოგველის“ (42), მაგრამ ქეთევან დედოფალმა თავი შორს დაიჭირა და იმამ ყული ხანს მტკიცედ განუცხადა: „არ უარვყოფ ქრისტეს, ჩემს უფალს და არ ვუღალატებ სიყვარულს, რომელიც მისადმი მაქვს, შენ კი რასაც იზამ, შენ იცი“ (43). მიუხედავად იმისა, რომ ეს ისტორიკოსი ირანში მოღვაწეობდა, მისი სიმპათიები ქეთევან დედოფლის მხარესაა, იგი დაწვრილებით აღწერს დედოფლის მოწამებრივ აღსასრულს და სიამაყით დასძენს: „უფალმა ის განადიდა ზეციური ნიშნით“ (43). სომეხი ისტორიკოსი ერთადერთია, რომელიც ქეთევან დედოფალს მარიამის სახელით მოიხსენებს.

ქართული საისტორიო წყაროებიდან ქეთევან დედოფლის წამება ყველაზე ვრცლად გადმოცემულია XVII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის – ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებაში. როგორც ჩანს, მას ხელი მიუწვდებოდა როგორც სპარსულ, ასევე ქართულ წყაროებზე, იცნობდა ევროპელი კათოლიკე მისიონერების ჩანაწერებსაც, აქედან გამომდინარე, მის მიერ მოთხრობილი ისტორია ნდობას იმსახურებს. ფარსადან გორგიჯანიძე ქეთევანის წამების ისტორიას იწყებს ისტორიული ექსკურსით, 1605 წელს შაჰ აბასის მიერ კახეთში გამაჰმადიანებული კონსტანტინეს მიერ მამის და ძმის მკვლელობის ამბების აღწერით, კახეთის დედოფალ ქეთევანის მიერ ორგანიზებული ანტიირანული აჯანყებით, როდესაც კონსტანტინეს მუხანათობითა და გამყიდველობით აღშფოთებულმა ხალხმა, ქეთევანის გარშემო დარამზულმა, ფიცი დადო: ცოლშვილი დროშის ქვეშ დავაყენოთ დედოფლის თან და ჩვენ წინ შევიბნათ და კიდევ ასრე ჰქნეს“ (გორგიჯანიძე 2022, 288). მათ კონსტანტინე მოკლეს და შაჰ აბასი აიძულეს, ქეთევანის შვილის – თეიმურაზ I-ის კახეთში გამეფებას დათანხმებოდა. ფარსადან გორგიჯანიძე კახეთში შაჰ აბასის შემოსვლას და ლაშქრობას იმ ქართველ დიდებულებს აბრალებს, რომელნიც შაჰის მხარეზე იყვნენ. მათ „დაუწყეს ყაენს ხვეწნა, რომ ჩვენი შვილნი და თავები აქ მძევლად მოგვისხამსო, თუ შენს ლაშქარს დაუმარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაყრევინეთო, რადგან აქამდის მობრძანებულვართო, საქართველო ინადირეთო“ (291). ისტორიკოსი თავისსავე მტკიცებას აბათილებს, როდესაც აგრძე-

ლებს თხრობას და წერს: შაჰმა „ბატონის თეიმურაზის დედა შირაზს გაგზავნა და უკნის დროს რჯულის არ დაგდებისათვის სარჯლით აწამეს და შვილები (ლევანი და ალექსანდრე ს.ვ) დაუხოჯავენ“ (291).

XVIII საუკუნის ისტორიკოსი ბერი ეგნატაშვილი დაწვრილებით აღწერს ქეთევან დედოფლის წამების ისტორიას და იზიარებს თეიმურაზ პირველის მოსაზრებას დედოფლის წამებაში გამაჰმადიანებული ქართველის, შირაზის მმართველ იმამ ყული ხანის უდანაშაულობაზე. შაჰ აბასმა... „ხოლო ქეთევანისათვის გაგზავნა კაცი და შეუთვალა იმამ ყული ხანს ვითარმედ: ქეთევან დედოფალი თუ გათათრდეს, ნურას აწყენინო და, თუ არ გათათრდეს, აწამე და სასჯელით მოჰკალიო. ხოლო იმამ ყული ხანს რა ესმა ესე, გამოაბრუნა მოციქული და მოახსენა ესრეთ, ვითარმედ: ბერი დედაკაცი არისო და ახლა ეს არ გათათრდებისო, და რას აქნევთო ამის გათათრებაო, დაეხსენითო, თქვენთვის სირცხვილი არისო მისი სიკვდილი, ხოლო შაჰ აბაზ იწყინა და გაუგზავნა კაცი, ვითარმედ არ იქნებისო“ (ქართლის ცხოვრება 1959, 401), ბერი ეგნატაშვილის და სომეხი ისტორიკოსის არაქელა დავრიუეცის მონათხრობი, თუ როგორ აწამეს ქეთევან დედოფალი, თითქმის იდენტურია. „წმიდა ქეთევან დედოფალს გახურებული გაზებით დაგლიჯეს ძუძუები და განხურებული საჯები ნაგლეჯს ხორცზედან შემოაწყვეს და დაგლიჯეს. გაახურეს ლუსმნები და დაუყარეს ქუეშე და ზედ გადაატარეს, დააწვინეს და შიშუელზედ ზედ შემოაყარეს ლუსმანი გახურებულნი. კუალად განხურვებული შამფურები გავლეს მუცელსა და ძუძუ-მკერდ შიგან, განხურებული ქუაბი დაარქუეს თავსა ზედან, კუალად განხურვებულს ქუაბსა შიგან შიგ ჩასუეს და თავსაც დაახურეს და შემოაწყვეს განხურებული ბარები შუბლსა ზედა და ახეთქა თავის კეფა და ყვეს მრავალი სატანჯველი, და ესრეთ შევედრა წმიდა სული თვისი უფალს და შეირაცხა წმიდათა ქალწულთა მოწამეთა კრებულთა თანა. და მოვიდა სამხილებლად ყოველთა და დაადგა ნათელი“ (ქართლის ცხოვრება, 1959, 401).

ქეთევან დედოფლის შირაზში მოწამებრივი აღსასრულის შესახებ ძალიან მშრალი ინფორმაცია XVIII საუკუნის დიდი ქართველი ისტორიკოსის – ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულებაში. „შაჰ აბასმა მიუწერა შირაზის ბეგლარ ბეგსა, რათა გაამაჰმადიანოს დედა თეიმურაზისა

ქეთევან დედოფალი, და უკეთუ არა ჰყოს გმობა ქრისტესი, მოკლას ტანჯვით ფერადფერადითა, ვითარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი მისი“ (ქართლის ცხოვრება 1973, 591-592). ქეთევან დედოფლის წამებას მიეძღვნა თეიმურაზ I-ის პოემა. პროფესორ ზურაბ ავალიშვილის ვარაუდით, პოემა 1628 წელს არის დაწერილი. როგორც პოემის შინაარსიდან ჩანს, ავტორი ეყრდნობა სომეხი ისტორიკოსის – არაქელა თავრიზეცის და კათოლიკე მისიონერთა ცნობებს. პოემაში მთავარ დამნაშავედ შაჰ აბასია გამოყვანილი, რაც შეეხება იმამ ყული ხან უნდილაძეს, რომელმაც შეასრულა შაჰ აბასის ბრძანება, აქებს და ადიდებს.

„შირაზის ხანის ქებასა ვერ იტყვის ბრძენთა ენანი,
მდაბალი, ტკბილი, მოწყალე, აქებენ სულათ ქვენანი,
ღირსეულია ღვთისაგან მითა სცავს ძალთა ზენანი
სამ თვესა არ განუცხადა, ამისა ჰქონდა ჩენანი“.

თეიმურაზ I და ფარსადან გორგიჯანიძე როგორც არ უნდა შეეცადონ იმამ ყული ხანის უდანაშაულობის მტკიცებას, მის საქციელს ისტორიის წინაშე ვერ გაამართლებენ.

ბერი ეგნატაშვილი თავის ისტორიაში გარკვევით წერს, რომ ქეთევან დედოფლის წამებას „მუნ დაეწრნენ ფრანგნი და აღიღეს წმინდანი ნაწილნი წმიდისა ქეთევანისნი ფრანგთა და წარიღეს თვისთა თანანაწილად, ხოლო ხელი და მკლავი ბატონს თეიმურაზ გამოუგზავნეს“ (ქართლის ცხოვრება 1959, 401-402).

XV-XIX საუკუნეებში საქართველოში ევროპელ კათოლიკე მისიონერებს, ყველას, ფრანგებს უწოდებდნენ. სინამდვილეში შირაზში ქეთევან დედოფლის წამებას პორტუგალიელი მისიონერები – ამბროზიო დუშ ანჟუში და სხვა ავგუსტინელი ბერები დაესწრნენ. წამებამდე 5 წლით ადრე დედოფლის ერთ მართლმადიდებელ მოძღვარს – მოსეს, რომელიც ტყვეობაში მყოფ დედოფალს ამხნევებდა, სპარსელებმა ცილი დასწამეს და მუსლიმ ქალთან მრუშობაში დასდეს ბრალი, დაატუსაღეს და სიცოცხლის შენარჩუნების ფასად მოსთხოვეს გამაჰმადიანება, მაგრამ მოძღვრის უარის შემდეგ იგი სასტიკი წამებით მოკლეს. მღვდელი მოსე იყო გამორჩეული სასულიერო პირი, რომელსაც პორტუგალიელი ელჩი დონ გარსია დე სილვა ფიგეროა ასე ახასიათებდა: იგი „გამოირჩეოდა თავშეკავებულობით და სიტყვაზომიერებით

ჰქმნიდა ნამდვილი მღვდელმსახურის სასოებას, რაღაც იმის მსგავსს, რასაც ძველად ეკლესიის ბერებს მიაწერდნენ. ვინაიდან გარდა იმისა, რაც გარეგნულად ჩანდა, მასში ამოიკითხავდით ცხოვრების წმინდა წესს და წესჩვეულებათა სიმარტივეს, ხოლო ეს ხდიდა მას იმის ღირსად, რომ ჩვენს ევროპელ მღვდლებს მისთვის მიეძაძათ“ (ტაბალუა 1986, 114). ქეთევან დედოფლის მეორე მართლმადიდებელი მღვდელი გიორგი იძულებით გაამაჰმადიანეს. სპარსელები ფიქრობდნენ, მართოდ დარჩელ დედოფალზე უფრო ადვილად მოახდენდნენ ზემოქმედებას. ქეთევან დედოფალს ნუგეშისმცემლებად ავგუსტინელი ბერები მოევლინნენ. ირანში კათოლიკე მისიონერების მიმართ უფრო შემწყნარებლური დამოკიდებულება იყო, მათ შირაზში თავიანთი სამლოცველო ჰქონდათ და იქ დადიოდა ქეთევან დედოფალი. 1640 წელს ავგუსტინელი ბერების რომის პაპისადმი გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, რომ ამბროზიო დუშ ანჟუში შეეცადა ქეთევან დედოფლის კათოლიკურ სარწმუნოებაზე გადაყვანას, მაგრამ მის განზრახვას ხელი შეუშალა შაჰ აბასის სასწრაფო ბრძანებამ შირაზის ხან იმამ ყული ხანისადმი, სასწრაფოდ გაემაჰმადიანებინა ქეთევან დედოფალი, უარის შემთხვევაში კი სიკვდილით დაესაჯა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ზ. ავალიშვილი, გ. ჯამბურია, თ. ნატროშვილი, მ. გუგუშვილი, ლ. სანიკიძე) გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, შაჰ აბასის სურვილი, სასწრაფოდ გაემაჰმადიანებინა ქეთევან დედოფალი, განპირობებული იყო თეიმურაზ I-ის აქტიურობით, ერთის მხრივ, ოსმალეთთან, მეორეს მხრივ, რუსეთთან, რათა მათ ზემოქმედება მოეხდინათ შაჰ აბასზე, რათა ამ უკანასკნელს გაეთავისუფლებინა და სამშობლოში დაებრუნებინა ქეთევან დედოფალი. დედოფლის გამაჰმადიანება მორალურად გატეხდა ქართველობას და დაჩქარებდა კახეთში დარჩენილი ქრისტიანი მოსახლეობის გამაჰმადიანებას. ავგუსტინელი ამბროზიო დუშ ანჟუშიც იმეორებს სხვა წყაროების ცნობას იმის შესახებ, რომ იმამ ყული ხანი ურჩევდა დედოფალს, თავი დაეზოგა და გამაჰმადიანებულიყო, მაგრამ „დედოფალმა კი უპასუხა, ამაოდ მთხოვთ გადარწმუნებასო. შაჰის ვეზირებმა უკვე დაანთეს ცეცხლი და შიგ რკინის შანთები ჩააწყვეს, რომლებიც ძალიან გაახურეს, დედოფალი გააშიშვლეს და ყელიდან წელამდე ცხელი შანთებით უღმობლად ააგლიჯეს ნაზ ხორცში, სანამ სულით მოძრავი ძირს არ დაცა, თუმცა მაინც მხნედ აგრძელებდა დიდი ღმერთის მოხმობას, როცა

დედოფალი ძირს დაეცა, შაჰის ვაზირებმა აიღეს ნაკვერჩხლები და ზედ დააყარეს, ბოლოს კი მშვილდის საბელით მოაშთვეს“ (თამარაშვილი 1902, 539). სხვა წყაროებისაგან განსხვავებით, ამბროზიო დუშ ანჟუში აცხადებს, რომ დედოფალი მშვილდის ღარით დაახჩევს. ამბროზიო მკაფიოდ აცხადებს, რომ დედოფალი ქეთევანი მართლმადიდებლად აღესრულა. „რადგან, მიუხედავად თავისი მართლმადიდებლობისა, დიდი სიყვარულით იყო გამსჭვალული კათოლიკური ეკლესიის და ყველა ლათინელის მიმართ“ (539), ბრძანებს ამბროზიო. ქეთევან დედოფლის მოწამებრივი აღსასრულის შესახებ საინტერესოა თეატინელი პატრის – მოსქოს ინფორმაცია, რომელიც მას 1628 წელს დაუწერია. სხვა წყაროებისაგან განსხვავებით, იგი წერს: ქეთევან დედოფალს „მხრებზე ორი ნახვრეტი გაუკეთეს და ჩაარჭევს ორი ანთებული ჩირაღდანი. ამის შემდეგ აქლემზე შესვებს და ქალაქისაკენ წაიყვანეს, იქიდან ჩამოსმის შემდეგ ადულებულ ზეთით სავსე ქვაბში ჩასვებს, სპილენძის ჭურჭელი ჩამოაცვებს თავზე და ასე განუტევა სული“ (539). მისივე ცნობით, თეიმურაზ I-მა ძალიან განიცადა დედამისის სიკვდილი, მაგრამ თავს იმით იმშვიდებდა, რომ დედამისმა ქრისტიანობის შენარჩუნებით ტირანიაზე გაიმარჯვა. ამბროზიო დუშ ანჟუში მოხიბლული იყო ქეთევან დედოფლის პიროვნებით და წერდა: „იყო წყნარი და კეთილგონიერი პიროვნება, მამაკაცებს არ ხვდებოდა, ლოცულობდა ღმერთზე და სწამდა, რომ მხოლოდ იგი დაეხმარებოდა მას თავისი საქმეების ბრწყინვალედ დასრულებაში. სწორედ ამით მან დაიმსახურა კეთილი ადამიანის სახელი მთელ ქალაქში“ (ტაბაღუა 1986, 112). ქეთევან დედოფლის ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი თავდადებით აღფრთოვანებული ამბროზიო დუშ ანჟუში სევდითა და სიამაყით ამ სიტყვებით ასრულებს მისი წამების ისტორიას: „მოკვდა დიდებული დედოფალი, წამებული ქეთევანი, რომელიც მიწიერი დედოფლიდან ციური დედოფალი გახდა“ (129). XVII საუკუნის 30-50-იან წლებში საქართველოში მოღვაწე იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი ქეთევან დედოფლის წამების შესახებ წერდა: „ცეცხლში შეაგდეს და მუგუზლებში ჩამარხეს იგი... ცეცხლი წაეკიდა, ღვთის დიდების სიამოვნების მისაღებად ჩაიხრუკა მისი სხეული და სული განუტევა“ (124).

XVII საუკუნის იტალიელი მისიონერის დონ კრისტეფორ დე კასტელის ცნობით:

„შირაზში კათოლიკურ ეკლესიაში დახატული ყოფილა ქეთევანის ჩვენთვის უცნობი პორტრეტი“ (დე კასტელი 1976, 31). მასვე მოჰყავს რომის პაპის – ურბანო VIII სამძიმრის წერილი თეიმურაზ I-სადმი: „თავი უნდა ინუგეშო შენ, რომ დედაშენმა დიდად გაიმარჯვა სპარსეთის ხელმწიფის ტირანიაზე იმით, რომ თვისი უბიწობა და კდემამოსილება შეინარჩუნაო“ (ტაბაღუა 1986, 214).

ქეთევან დედოფლის შირაზში წამების ისტორიაზე წერდა ცნობილი ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი: „დედოფალი გარდაიცვალა იმ საშინელი წამების შემდეგ, რომელიც ამ ბარბაროსმა (შაჰ აბასი) მიაყენა მას დილეგში ყოფნის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. მისი მოწამებრივი ამბავი აღწერილი აქვთ ავგუსტინელ ბერებს, რომლებიც ისპაჰანში ცხოვრობდნენ“ (შარდენი 1975, 136). ქეთევან დედოფლის მოწამებრივი აღსასრულის ამბავი, კათოლიკე მისიონერების წყალობით, მთელ მსოფლიოში გავრცელდა. დასჯიდან რამდენიმე თვეში ამბროზიო დუშ ანჟუშმა აღმოაჩინა ქეთევან დედოფლის საფლავი. მისი თქმით, „როგორც კი ქეთევან დედოფალს სული ამოხდა, მისი ნეშტი ტომარაში ჩააგდეს და ორ კაცს დაავალეს, დაეფლათ მინდორში, სადაც უკვე ამოთხრილი ჰქონდათ ღრმა ორმო. ცხედარი ორმოში ჩააგდეს და ისე დააყარეს მიწა, რომ ქრისტიანებს ვერც კვალი შეემჩნიათ და არც რაიმე მოსაგონარი დარჩენოდათ... დედოფლის ნეშტი დამარხული იყო სამი თვისა და ცამეტი დღის განმავლობაში... თან პორტუგალიელი ტყვე და ჩემი მსახური წავიყვანე. მათთან ერთად მივედი მინდორზე, სადაც ორმოში დაფლეს დედოფალი და თხრა დავიწყეთ. რადგან ორმო მეტად ღრმა იყო, იმ ღამეს ცხედრამდე ვერ მივალწიეთ. 1625 წლის 4 იანვარი გახლდათ“. დიდი განსაცდელების შემდეგ, 1628 წლის 11 მაისს, ავგუსტინელი ბერები საქართველოში ჩამოვიდნენ და ქეთევან დედოფლის ნეშტის ნაწილები გადასცეს თეიმურაზ I-ს. ამ ამბით გახარებული მეფე რომის პაპს 1629 წელს გაგზავნილ წერილში მოახსენებდა: „ერთი წელიწადია, რაც ისპაჰანიდან წმიდა ავგუსტინეს წესის ყოვლად პატივცემულმა მამა ამბროზიომ მოგვითანა მისი გვამის ნაწილები და ჩვენც ამ სიკეთისათვის უხვად დავასაჩუქრეთ“ (თამარაშვილი 1902, 567-568). ქეთევან დედოფლის წამებამ შთააგონა გერმანელ მწერალს და დრამატურგს ანდრეი გრიფიუსს 1646-1648 წლებში,

დაეწერა ხუთმოქმედებიანი გალექსილი ტრაგედია „ქართველი ქალი ეკატერინე, ანუ ნაცადი სიმტკიცე“, სადაც აღწერილია ირანის წინააღმდეგ საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლის ეპიზოდები. ქეთევან დედოფალი ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა, მან თავისი გაუტეხელი სიმტკიცით, ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის მოწამებრივი სიკვდილით ზნეობრივად დაამარცხა შაჰ აბას I, გაამხნევა დემორალიზებული თანამემამულენი, გააძლიერა მათში სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლის სურვილი. 400 წელი სრულდება შირაზში წმ. ქეთევანის წამებიდან. დღეს ჩვენ, მისმა შთამომავლობამ, მადლიერებით გვსურს გავისხენოთ ის კათოლიკე მისიონერების, რომელთაც ბოლომდე უპატრონეს დედოფალს, მის ნეშტს და, განსაცდელების მიუხედავად, ყველაფერი გააკეთეს მისი სახელის უკვდავსაყოფად.

გამოყენებული ლიტერატურა

- დავრიჟეცი, არაქელა. 1974. ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი. Davrizhetsi, arakela. 1974. Tsnobebi sakartvelos shesakheb. Tbilisi.
- გორგიჯანიძე, ფარსადან. 2022. საქართველოს ისტორია. თბილისი. Gorgijanidze, parsadan. 2022. Sakartvelos ist'oria. Tbilisi.
- ქართლის ცხოვრება. 1959. ტ. II. თბილისი. Kartlis tskhovreba. 1959. T'. II. Tbilisi.
- ქართლის ცხოვრება. 1973. ტ. IV. თბილისი. Kartlis tskhovreba. 1973. T'. IV. Tbilisi.
- ქართლის ცხოვრება. 1959. ტ. II. თბილისი. Kartlis tskhovreba. 1959. T' II. Tbilisi.
- ტაბაღუა, ილია. 1986. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში. ტ. 2. თბილისი: მეცნიერება. T'abaghua, ilia. 1986. Sakartvelo evrop'is arkivebsa da ts'ignsatsavebshi. T'. 2. Tbilisi: metsniereba.
- თამარაშვილი, მიქელ. 1902. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. თბილისი. Tamarashvili, mikel. 1902. Ist'oria k'atolik'obisa kartvelta shoris. Tbilisi.
- კასტელი დე დონ კრიტეფორ. 1976. ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ. თბილისი. K'ast'eli de don k'rit'epor. 1976. Tsnobebi da albomi sakartvelos shesakheb. Tbilisi.
- შარდენი, ჯან. 1975. მოგზაურობა. თბილისი. Shardeni, zhan. 1975. Mogzauroba. Tbilisi.

Sergo Vardosanidze

Doctor of History, Doctor of Theology,

Professor

Tbilisi Theological Academy and Seminary

The Torture of Queen Ketevan in Georgian and Foreign Sources

On September 13, 1624, Georgian Queen Ketevan was brutally tortured in Shiraz by order of Shah Abbas I. Her strength and steadfastness astonished the world. Despite the Shah's promise that she could live in worldly comfort if she renounced her faith, she refused all inducements and firmly defended Christianity. She remained in fervent prayer until the end, thus morally triumphing over Shah Abbas and his executioners.

The torture of Queen Ketevan has been documented by numerous contemporary and near-contemporary sources, including Georgian chroniclers Monk Egnatashvili, Farsadan Gorgijanidze, Vakhushti Bagrationi, and King Teimuraz I; Armenian historian Arakela Davrizhets in Iran; European Catholic missionaries Ambrozios Dush Anjush, Arcangelo Lamberti, Don Christopher de Castel, and Sebastiano di Ezus; French traveller Jean Chardin; and German poet and dramatist Andreas Gryphius.

Both Georgian and foreign sources wrote with profound sadness and admiration about Queen Ketevan, who became a symbol of devotion and loyalty to faith – an inspiration for thousands of Georgians exiled in Iran and for believers worldwide. This paper examines the significance of each source in detail and evaluates the provenance and reliability of their accounts.